

PÁLFY MIKLÓS

Új típusú megoldások?

(Lehetőségek egy leendő magyar–francia kéziszótárban)

Quelques points problématiques de nos dictionnaires hongrois–français sont d'ordre grammatical. La question se pose de savoir comment enregistrer ou présenter certains préverbes et suffixes du système morphologique hongrois. La présente étude se propose de suggérer trois solutions techniques grâce auxquelles les éléments suivants pourraient être traités dans des cadres plus transparents : tout d'abord certains préverbes perfectifs, ensuite une bonne partie des suffixes verbaux itératifs et inchoatifs, et, enfin, les diminutifs substantivaux les plus importants.

Különböző szótári munkálatokban való részvételem, lektori közreműködésem során, de kollégákkal folytatott konferencia- és kerekasztal-beszélgetések alkalmával is föl-fölmerült az a kérdés, hogy nem lehetne-e a magyar kiindulású szótárak aránytalanságait mérsékelni: ezekben ugyanis sok az átfedés, a redundancia, aminek szinte szükségszerű kísérője néhány hiányosság. Legutóbb a Grimm Kiadóban folytattunk eszmecsere arról, hogy hol, milyen területen lehetne egy leendő magyar–francia kéziszótár szerkezetét megújítani, de legalább is ésszerűsíteni. Függetlenül attól, hogy manapság mennyire aktuális egy új típusú magyar–francia kéziszótár szerkesztésén gondolkozni, elmondom néhány észrevételemet, így köszöntve és ünnepelve Bárdosi Vilmos professzor urat, a régi jó barátot, felidézve egyben közös lexikográfusi múltunkat is.

Érdekes módon a különböző alkalmak – beszélgetések és viták – többnyire ugyanazt a három kérdéskört vetették föl mint állományba vételi problémát:

- sok esetben átfedések vannak az igekötős és az igekötő nélküli alakok között;
- a mozzanatos és a gyakorító vagy kicsinyítő képzős igei alakok közötti összefüggésekre nem mindig derül fény, és ezeknek a megjelenítésében nem mutatkozik meg semmilyen koncepció vagy rendszer;

• a kicsinyítő képzős névszói (többnyire főnévi) alakok többnyire olyankor jelennek csak meg, amikor indokolt az önálló címszóként való állományba vételük.

Az elhangzott vélemények a következőképpen foglalhatók röviden össze:

1. ami az igekötős igék állományba vételét illeti: ahol főleg az igekötős alak külön szócikkben való szerepeltetése, ott ez elmaradhatna (= *csinál/megcsinál, olvas/elolvas*);

2. a mozzanatos, a gyakorító és a kicsinyítő képzős igei alakoknak szerepelniük kell a szótárban, de lehetőleg nem önálló címszóként;

3. ugyanez vonatkozik a kicsinyítő képzős főnévi alakokra is. A kicsinyítő képzős melléknévi alakok nem okoznak gondot, mert egyrészt kevés van belőlük, másrészt ezek nem mutatnak nagy változatosságot.

Véleményem szerint a fenti anomáliák megszüntetésével nemcsak az adatok számát lehetne növelni egy leendő kéziszótári korpuszban. Legalább ilyen fontos, hogy a szótár így jobban tükrözné a láthatatlan makrostruktúrát: ezeknek a képzett alakoknak az összefüggéseit, illetve szerveződési sajátosságait.

Ha csak a szótárírói gyakorlatra koncentrálnánk, akkor persze fölvetődhet néhány ellenvetés is az emberben. Felméréseim és néhány próbaszócikk megszerkesztése után ezeket mint vitatémát a következőképpen tudom megfogalmazni.

1. Az igekötős alakok túlnyomó többsége jelentésváltozással is jár, ezek mindenféleképpen önálló címszók kell, hogy legyenek.

2. Rendkívül ritka, hogy egy igekötős alak csak befejezettséget jelentsen – ehhez ugyanis az kell, hogy az alapige csak folyamatos legyen – s emellett jelentésváltozatok se legyenek (*elolvas, megcsinál, megfürdik, megnéz*).

Ugyanakkor nagyon gyakori, hogy az igekötős alak igekötője eredeti határozó(szó)i szerepében is és megváltozott jelentéssel is áll (pl. *beugrik* vhová – *beugrik* neki vmi – itt külön kezelendő az *-(o)n/-(e)n/-(ö)n* vonzat: *beugrik* az ablakon).

3. Igazából tehát csak a befejezettséget jelentő igekötők – szinte kizárólag a *meg-* és az *el-* esetei – igényelhetnek újszerű megoldást. Kérdés ugyanakkor, hogy érdemes-e ezek miatt valamiféle új koncepciót kidolgozni. Azt hiszem, hogy nem.

Az mindenesetre igaz azért, hogy a „semleges”, csak a befejezettséget kifejező igekötős alakokat a különböző szláv nyelvek szótáraiban, főleg az orosz szótárakban szokásos módon is lehetne jelölni, és a kérdéses alakokra ki lehetne térni a példaanyagban. Az alábbiakban egy vegyes jelölési módra teszek javaslatot, a rövidítéseket, a zárójeleket és a nyilakat talán fölösleges magyarázni.

Példa a csak befejezettséget jelentő igekötők szótári megjelenítésére

olvas (-tam, -ott, -son) *ts/tn i 1. ts* lire: **az újságot olvassa** il lit le journal (*bef* → *elolvas*) **2. tn hangosan** ~ lire à haute voix/à voix haute; **a sorok között** ~ lire entre les lignes ♦ **vkinek a fejére** ~ **vmit** <reprocher qc à qn> **3. tájny** (*bef*) (*pénzt*) (*argent*) *compter* → *megolvas*

elolvas *ts i* (*bef* ← *olvas*) lire: **elolvastad a könyvet?** tu as lu le livre <jusqu’à la fin?>

megolvas *ts i tájny* (*bef*) *compter*: **megolvassa a pénzét** *compter son argent*

Ugyanígy: *alszik* → *elalszik*, *ír* → *leír*, → *megír*; *fogalmaz* → *megfogalmaz*, *mond* → *megmond*, *tanul* → *megtanul*, stb.

Példa az eredetileg helyhatározói szerepre és a jelentésváltozásokra: az „eredeti” jelentés áll az első helyen

átugrik I. tn i 1. ~ **vmin** sauter qc/par-dessus qc: ~ **az árkon** sauter le fossé **2.** ~ **vhová** faire un saut qpart: ~ **Bécsbe** faire un saut à Vienne **II. ts i átv** (*kihagy*) sauter qc: ~ **egy mondatot** sauter une phrase

beleugrik tn i ~ **vmibe 1.** sauter dans qc: ~ **a vízbe** sauter dans l’eau **2. átv** se lancer/s’embarquer dans qc: **beleugrott egy televásárlásba** il s’est lancé dans l’achat d’un terrain

beugrik tn i 1. ~ **vhová/vmibe**; ~ **vmin** sauter dans/par qc: ~ **a vízbe** sauter dans l’eau; ~ **az ágyába** sauter dans son lit **2.** ~ **vhová** faire un saut qpart: **haza felé menet beugrok a postára** en rentrant chez moi, je vais faire un saut au bureau de poste **3. Szính** doubler (le rôle de) qn **4. (eszébe jut)** **nem ugrik be a neve** son nom m’échappe **5.** ~ (*vminek/vkinek*) se laisser prendre; marcher

kiugrik *tn i 1. ~ vhonnan/vmiből; ~ vmin* sauter de/par qc: **kiugrott az ágyból/az ablakon** il a sauté du lit/par la fenêtre **2. ~ egy pillanatra a postára** faire un saut au bureau de poste ♦ **majd' ~ a bőréből örömeiben** ne pas se tenir de joie **3. (csont) (os) se déboîter; (vmi a helyéről) se détacher; sauter 4. átv ~ a háborúból** se retirer de la guerre **5. Sport** se détacher **6. (kiáll)** faire saillie/ressaut **7. (szembetűnik) a piros jól ~ a háttérből** le rouge ressort/se détache bien de l'arrière-plan

Példák a csak helyhatározói funkciójú, illetve a csak módosult jelentésű alakokra: ezek semmi gondot sem jelentenek, ezeknek a száma nagyon csekély. Értelmezésekre szükség lehet:

átevez *tn i ~ vmin* (folyón/tavon) (une rivière/un lac) traverser qc à la rame
átol *ts i ~ vmit (vhová)* pousser qc <d'un lieu à un autre>

Ami az igei képzők (a gyakorító/kicsinyítő, mozzanatos képzők) szócikken belüli feltüntetését illeti, véleményem szerint erre is volna lehetőség, a címszókénti állományba vételük el is maradhat. Ezt úgy lehetne megoldani, olyan jelöléssel, ahogyan fentebb, a csak befejezettséget jelentő igekötők esetében láttuk.

A következő képzési típusokról van szó (vastag keretben a táblázat után következő példák állnak):

A cselekvés vagy történéis jellege			
szakaszos, ismétlődő	kicsinyító, gyakorító	elhúzódo, folyamatos	folyamatos → mozzanatos → befejezett
dobál	eszeget	eljátszadozik	billeg/billen/megbillen
nyögdecsel	írogat	eljátszogat	lobog/lobban/ellobban
játszadozik	iszogat	elnézeget vmit	locsog/locsan/kilocsan
rágcsál	nézeget	megdobál	rogyadozik/roggyan/megroggyan
röpdös	olvasgat	megszeretget	rotyog/rottyan
sírdogál	sétálgat		totyog/tottyan/letottyan
vagdal	utazgat		
vagdos			

Példa az első két ige (*dobál, nyögdécsel*) szócikkének lehetséges felépítésére:

²**dob** (-tam, -ott, -jon) *ts i 1.* (*hajít; gyak → dobál*) jeter; lancer: **a földre ~ vmit** jeter *qc à/par terre*; **a magasba dobja a labdát** jeter/lancer *le ballon en l'air*; **egy kővel hátba dobták** *on lui a lancé une pierre dans le dos* □ **a postaládába dob egy borítékot** *mettre/glisser une enveloppe dans la boîte à lettres*; **csókot ~ vkinek** *envoyer des baisers à qn* ♦ **dobtál?** (*kockával*) *tu as joué?* **2.** (*juttat*) **piacra ~ egy árut** lancer un produit sur le marché **3.** *Sport* lancer **4.** *biz ~ vkit* plaquer/larguer *qn biz*

dobál (-tam, -t, -jon) *ts i* (*gyak ← dob; bef → megdobál*) jeter; lancer: **kavicsokat ~ a vízbe** lancer des cailloux dans l'eau □ **a hullámok dobálják a bárkát** *la barque est ballottée par les vagues*

megdobál (-tam, -t, -jon) *ts i* (*bef ← dobál*) jeter; lancer: **kővel dobál meg vkit** lancer/jeter des pierres à (la tête) de *qn*

nyög (-tem, -ött, -jön) **I.** *tn i* (*gyak/kics → nyögdécsel*) gémir; geindre **II.** *ts i 1.* (*mond*) bredouiller; balbutier: **csak pár szót nyögött a vizsgán** *il n'a fait que bredouiller quelques mots à l'examen* **2.** (*szenved vmitől*) **nyögi az adók terheit** être écrasé sous le poids des impôts

nyögdécsel (-tem, -t, -jen) *tn i* (*gyak/kics*) ← *nyög* gémir; geindre

A kicsinyítő képzős főnévi alakokról

Ami a kicsinyítő képzős főnévi alakokat illeti, ezeket meghatározott elvek szerint fel lehetne, és szerintem fel is kell tüntetni, de nem önálló címszóként. Ilyen elv lehet pl.:

- eltérés a szokásos alaktól (=ház/**házikó**),
- tőváltozás (= ló/**lovacska**), stb., mindezt reprezentatív jelleggel, és a gyakoriság figyelembe vételével.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a *-ka/-ke, -cska/-cske* képzős „szabályos”, vagy gyakori alakok feltüntetésére is szükség lehet, hiszen a nem magyar anyanyelvű szótárhasználó csak itt nézhet utána annak, hogy pl. mi a *tehén* kicsinyítő képzős alakja: **tehenecske*, vagy *tehénke*. Ilyen esetekben szükség van a teljes példára a többi változások miatt. Ezek a jelenségek a szócikkek végén mintegy szócikklábként is bemutatásra kerül(het)nének. A döntéshez előzetes megfontolások, vizsgálatok, felmérések kellenek. A Sabatini–Coletti

olasz értelmező szótár¹ mindent az alapszócikk végén szerepeltet, az Akadémiai Kiadó új Magyar–német kézisztára² viszont a kérdéses alakok mindegyikét külön címszóban adja meg.

Az eleve diminutív jelentésű szavak önálló címszót érdemelnek, ezeknek legtöbbször gyermeknyelvi árnyalata, hangulata is lehet, egyes esetekben pedig a nyelvi regiszter csak gyermeknyelvi.

Javaslatom a szótári állományba vételre:

Adat a szócikk végén, szócikklábként			Önálló címszó
Jelölés			
<i>kics</i> ~ka/~ke	<i>kics</i> ~cska/~cske	<i>kics</i>	<i>kics; gyerm</i>
Nem kell példa	Kell a példa		Minősítés a szócikkfejen
tehénke	lovacska	házacska, házikó	paci
malacka	nyulacska	fülecske, fülíke	cica
bogárka	könyvecske	lábacska, lábika	nózi
madárka	tejecske	kutyus(ka)	
bárányka		boci	
angyalka		nyuszi(ka)	
tündérke		bari(ka)	
kenyérke			
asztalka			

Példák

bárány (-ok, -t, -a) *fn* agneau *m* ♦ *fekete* ~ brebis galeuse || *kics* ~ka; bari(ka)

tündér (-ek, -t, -e) *fn* fée *f* || *kics* ~ke

²nyúl (nyulak, nyulat, nyula) *fn* 1. (mezei) lièvre *m*: **nőstény** ~ hase
2. (üregi) lapin *m*; (házi) lapin *m* (domestique): **nőstény** ~ lapine ♦ **gyáva** ~

¹ *Dizionario essenziale della Lingua Italiana*, Rizzoli Larousse, Milano, 2005.

² *Magyar–német szótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.

oh, le froussard!; *fut, mint a* ~ courir comme un lapin || *kics* ~cska *gyerm*
nyulacska; nyuszi(ka)

Megjegyzés: a Magyar–francia kézisztárban³ (hasonlóan az említett Magyar–német szótárhoz) a *báránka*, a *nyulacska* és a *nyuszi(ka)* külön címszavak, a *tündérke* alak nem szerepel a szótárban. A Magyar–német szótárban egyébként a *báránka* és *tündérke* nem szerepel, talán a képzés „szabályossága” miatt.

Végül, ami a *boszi, hari, isi, nagy, repcsi, sapi, süti, zsepi*, stb. típusú diminutívákat (tkp. rövidítéseket) illeti, véleményem szerint ezeket is külön címszóként kell(ene)/lehet(ne) szerepeltetni, további megfelelő minősítésekkel (gyermeknyelvi, iskolai, stb.). Az új akadémiai Magyar–német szótárban ezek közül megtalálható a *nagy, biz* minősítéssel.

Ezeknek az alakoknak az állományba vételéhez azonban gyakorisági vizsgálatok is kellenek. Némelyikük ugyan gügyögésnek hat, mégis, a kicsinyítő képzők gyakorisága a magyar szóalaktan egyik jellemző vonása, s egy jó kézisztártól elvárható, hogy ne csak adatokat közöljön, hanem a kérdéses kiinduló nyelv szókészletének általános szerveződési szintjeit és irányait is tükrözze. Különösen érvényes ez a magyar–francia párhuzam esetében, ahol a képzők produktivitása és kombinációs lehetőségeik is jelentősen eltérnek egymástól.

PÁLFY MIKLÓS

Szegedi Tudományegyetem

E-mail: palfym@sol.cc.u-szeged.hu

---

³ *Magyar–francia kézisztár* (3., átdolgozott kiadás), Grimm Kiadó, Szeged, 2003.